

ƏRƏB ƏDƏBİ DİLİNDƏ TƏRCÜMƏ NÖVLƏRİ – SAKRAL TƏRCÜMƏ

Səbinə MİRZƏYEVA,
Bakı Dövlət Universitetinin
Ərəb filologiyası kafedrasının dosenti,
mirzoyeva.76@mail.ru

Xülasə. Dünya tərcüməşünaslıq elminin bünövrəsi XVI əsrdə qoyulmuşdur. Bu sahədə ilk əsər Bibliyanı alman dilinə tərcümə etmiş ilahiyatçı və siyasətçi Martin Lüterindir. Orta əsrlərdə Azərbaycanda tərcümə sənətinin ən çox yayıldığı dövr XVI yüzillik sayılır. Bu dövrdə bütün Müsəlman Şərqi, o cümlədən Azərbaycanda tərcümə sənəti bir zərurət olaraq meydana çıxmışdır. Azərbaycanda müasir mənada tərcüməçilik məktəbinin bünövrəsi XIX əsrin 30- cu illərində vüsət alaraq, tərcüməşünaslıq sənəti rus və Avropa dilləri ilə yanaşı Şərqi dilləri, o cümlədən ərəb və fars dilləri sahəsində də zirvə nöqtəsinə ötən əsrin 60-70-ci illərində çatmış, bir çox tərcümə növləri yaranmışdır. Bunlardan biri də ərəb ədəbi dilinin müxtəlif üslub sahələrinə aid sakral tərcümədir. Sakral sahəni araşdırdıqda aydın olur ki, onun dili klassik ərəb dilidir. Həmin sahədə ruhanilər tərəfindən ərəb regional dialekt dilinin istifadəsi yolverilməz hesab olunur. Klassik ərəb ədəbi dili ərəb dilinin daha arxaik forması kimi klassik tipli şeir yaradıcılığının bədii qıraəti üçün, bundan əlavə and və dualarda istifadə olunur. Sakral tərcümə Qurani-Kərimin ayələrinə və hədisi-şəriflərin tərcüməsində özünü göstərir.

Qurani – Kərimin Azərbaycan dilinə tərcüməsinə orta əsrlərdən başlanmış, lakin təəssüf ki, bu tərcümələr əlyazma şəklində qalıb nəşr edilməmişdir. Quranın Azərbaycan dilinə ilk tərcümə və təfsiri Bakı qazısı Mir Məhəmməd Kərim ağaya məxsusdur. Mir Məhəmməd Kərim ağanın tərcümə - təfsiri çox qiymətli əsər olub, həm də sözün əsl mənasında, sanballı bir tədqiqatdır.

AÇAR SÖZLƏR: Qurani-Kərim, tərcümə, tarix, əsər.

Сабина Мирзаева

ВИДЫ ПЕРЕВОДА В АРАБСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ – САКРАЛЬНЫЙ ПЕРЕВОД

Аннотация. Основы мировой науки перевода были заложены в XVI веке. Первая работа в этой области принадлежит теологу и политику Мартину Лютеру, переведшему Библию на немецкий язык. В средние века XVI век считается самым распространённым периодом переводческого искусства в Азербайджане. В этот период искусство перевода стало

необходимостью на мусульманском Востоке, в том числе в Азербайджане. Фундамент школы перевода в современном понимании в Азербайджане был заложен в 30-е годы 19 века, а искусство переводоведения достигло своего расцвета в 60-70-е годы прошлого века в области русского и европейских языков, а также восточные языки, включая арабский и персидский языки. Появилось много видов переводов. Один из них - сакральный перевод различных стилистических направлений арабского литературного языка. При изучении сакральной области становится ясно, что ее язык - классический арабский. Использование арабского регионального диалекта духовенством в этой области считается неприемлемым. Классический арабский литературный язык используется как более архаичная форма арабского языка для художественного чтения классической поэзии, для клятв и молитв. Сакральный перевод находит свое отражение в аятах Корана и переводе хадисов.

Перевод Корана на азербайджанский язык начался еще в средние века, но, к сожалению, эти переводы не издавались в рукописном виде. Первый перевод и толкование Корана на азербайджанский язык принадлежит бакинскому газию Мир Мухаммаду Карим-аге. Перевод и интерпретация Мир Мухаммада Карим-аги – это очень ценная работа, а также ценное исследование в прямом смысле этого слова.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Священный Коран, перевод, история, работа.

Sabina Mirzayeva

TYPES OF TRANSLATION IN ARABIC LITERARY LANGUAGE – SACRAL TRANSLATION

Resume. The foundation of world science of translation was laid in the 16th century. The first work in this field was by Martin Luther, a theologian and politician who translated the Bible into German. In the Middle Ages, the 16th century is considered to be the most widespread period of the art of translation in Azerbaijan. During this period, the art of translation emerged as a necessity throughout the Muslim East, including Azerbaijan. The foundation of the translation school in the modern sense in Azerbaijan was laid in the 30s of the 19th century, and the art of translation reached its peak in the 60s-70s of the last century in the field of Russian and European languages, as well as oriental languages, including Arabic and Persian. Various types of translations have appeared. One of them is the sacral translation of various stylistic areas of the Arabic literary language. When studying the sacral field, it becomes clear that this language is classical Arabic. The use of the Arabic regional dialect by the clergy in this area is considered unacceptable. Classical Arabic literary language is used as a more archaic form of Arabic for the literary recitation of classical poetry, in addition to oaths and prayers. The sacral translation is reflected in the verses of the Quran and the translation of hadiths.

The translation of the Quran into Azerbaijani began in the Middle Ages, but, unfortunately, these translations were not published in manuscript form. The first translation and interpretation of the Qur'an into the Azerbaijani language belongs to Mir Muhammad Karim Agha, a gazi of Baku. The translation

and interpretation of Mir Muhammad Karim Agha is a very valuable work, and it is also a valuable study in the truest sense of the word.

KEYWORDS: Holy Quran, translation, history, work.

Giriş

Tərcümə bir dildə ifadə edilən fikirlərin, hisslərin, emosiyaların və s. başqa bir dilin imkan və vasitələri ilə ekvivalent, yaxud adekvat şəkildə verilməsidir. Yazılı mətnin, yaxud şifahi nitqin bir dildən başqa dilə (digər dilə) keçirilməsi prosesidir.

Dünya tərcüməşünaslıq elminin bünövrəsi XVI əsrdə qoyulmuşdur. Bu mövzuda ilk tədqiqat Bibliyanı alman dilinə tərcümə etmiş ilahiyyatçı və siyasətçi Martin Lüterin 1540-cı ildə nəşr etdirdiyi “Tərcümə sənəti haqqında” traktatı sayılır. Müasir mənada tərcüməşünaslığın filoloji elm sahəsi kimi təşəkkülü Avropada XVIII-XIX əsrlərdə Vilhelm fon Humbolt, Albrext fon Eyb, Şteyn Xevel və başqa mütəxəssislər sayəsində baş tutmuş, XX əsrin II yarısında (A.Fyodorov, Ceyms Xolms, Mary Snell-Homby və b.) tam şəkildə formalaşmışdır.

İslam dininin yayılmasından sonra bu dinin əsas daşıyıcıları olan ərəblər, farslar və türklər arasında istər ictimai-siyasi, istərsə də ədəbi-mədəni əlaqələr geniş vüsət almış və bu əlaqələrin məntiqi nəticəsi olaraq bütün müsəlman Şərqi, o cümlədən Azərbaycanda tərcümə sənəti bir zərurət olaraq meydana çıxmışdır. Klassik Azərbaycan ədəbiyyatının dünya şöhrətli söz ustadlarından olan Məhəmməd Füzulinin (1494–1556) türk, fars və ərəb dillərində yaratdığı on iki qəsidəsi və “Mətləul-etiqaq” (“İnsanın başlanğıcı”) adlı elmi-fəlsəfi əsərləri ilə yanaşı, ərəb dilində “Hədəsi-ərbəin” (“Qırx hədis”) adlı bir tərcüməsi də vardır.

Azərbaycanda tərcümə sənətinin orta əsrlərdə ən çox yayıldığı dövr XVI yüzillik sayılır. Elmi, bədii, fəlsəfi və dini sahələri ehtiva edən bu tərcümələr çoxçeşidlidir. Azərbaycanda dərin kökləri olan tərcümə sənətinin çiçəklənməsi üçün münbit şəraiti Səfəvilər dövlətinin bünövrəsini qoyan Şah İsmayıl Xətəinin doğma ana dilində bənzərsiz poeziya nümunələri, ardınca da I Şah Təhmasibin sənətə, mədəniyyətə yüksək əhəmiyyəti yaratmışdır. Bunlardan ən qiymətli “Şeyx Səfi təzkirəsi” və “Şühədənəmə” adlı nəsr tərcümələri farscadan dilimizə tərcümə edilmişdir [1, s.18]. Azərbaycanda müasir mənada tərcüməçilik məktəbinin bünövrəsi XIX əsrin 30-cu illərində A.Bakıxanovun ilk şeir tərcümələri və M.F.Axundovun müəllif tərcümələri ilə qoyulmuşdur. Respublikamızda tərcüməşünaslıq sənəti rus və Avropa dilləri ilə yanaşı, Şərqi dilləri, o cümlədən ərəb və fars dilləri sahəsində də zirvə nöqtəsinə ötən əsrin 60-70-ci illərində çatmışdır. Məqalə yazılarkən tərcümə nəzəriyyəsi ilə bağlı mənbələri əldə etmək üçün akademik Möhsün Nağısoylunun “Orta əsrlərdə Azərbaycanda tərcümə sənəti”, professor Əsgər Rəsulovun “Tərcümə nəzəriyyəsi və təcrübəsi” və digər müəlliflərin əsrlərindən, konfrans materiallarından istifadə olunmuşdur.

Tərcümə növləri

Tərcümənin iki əsas tipi mövcuddur: şifahi və yazılı tərcümə. Hər bir tip özlüyündə müəyyən növlərə bölünür.

1.Şifahi tərcümə: Şifahi tərcümə monoloq xarakterli söhbətin tək tərəfli tərcüməsi, yaxud ikitərəfli

tərcüməsi deməkdir. Şifahi tərcümə abzaslı-ardıcıl, fasiləsiz-ardıcıl və sinxron tərcümə kimi növlərə bölünür. Şifahi tərcümə yazılı mətndən şifahi tərcümə, canlı danışığın tək tərəfli, yaxud ikitərəfli tərcüməsi, kino-video filmlərin dublyajı, nətiq çıxışının tərcüməsi və s. şəklində ola bilər.

1.1. İkitərəfli tərcümə - tərəf müqabillərinin danışığının bir dildən o biri dilə və əksinə tərcüməsi şəklində həyata keçirilir. Mətnin şifahi tərcüməsi olduğu kimi yazılı tərcüməsi də mümkündür.

1.2. Abzaslı, ardıcıl tərcümə - fasiləli tərcümə deməkdir. Danışan öz nitqində fasilə verərək tərcüməçinin tərcümə etməsini gözləyir. Bu fasilə bir sözdən, söz birləşməsindən, cümlədən, paraqraflardan (bir neçə cümlədən) sonra verilə bilər.

1.3. Fasiləsiz - ardıcıl tərcümə zamanı danışan öz nitqinə ara vermir, mütərcim müvafiq qeydlər aparır, danışan öz fikrini tamamladıqdan sonra informasiyanı adresata ötürür (dinləyəne çevirir).

1.4. Sinxron tərcümə tərcümənin daha yeni və yüksək peşəkarlıq tələb edən növüdür. Keçmiş MDB ölkələrində 1928-ci ildən tətbiq edilsə də, geniş şəkildə beynəlxalq təşkilatlarda – BMT, AB, AŞPA və s. XX əsrin ortalarından istifadə olunur. Xatırladaq ki, BMT-də hazırda altı dil - ingilis, fransız, rus, ərəb, çin, ispan dilləri rəsmi dil statusuna malikdir və sinxron tərcümələr bu işçi dillər üzərindən edilir. Sinxron tərcümə prosesində əsasən, müasir elektron-texnoloji avadanlıqlardan (kompüter, mikrofon, qulaqlıq, diktofon, maqnitofon və s.) istifadə edilir. Sinxron tərcümə tərcüməçinin peşəkarlığından asılı olaraq nətiqdən 1-1,5 dəqiqə sonra, yəni 1-2 cümlə eşitdikdən sonra başlayır. Yaxud tərcüməçi nətiqlə eyni anda (sinxron) söz birləşmələrini çevirməklə tərcüməni gerçəkləşdirir. Beynəlxalq təcrübədə nətiqin nitqini kəsməmək üçün stenoqramaya bənzər xüsusi yazı şəkli ilə qeydlər aparmaqla sinxron tərcümə forması da mövcuddur. Sinxron tərcümə birpilləli və ikipilləli olmaqla iki yerə ayrılır [1, s.38].

2. Yazılı tərcümə: Yazılı tərcümə növləri çoxdur və bu növlər tipoloji parametrlərinə görə (dil sisteminin müxtəlif səviyyələrinə, həcminə, texnoloji icrasına və s.) qruplaşdırılır [1, s.39]. Bu qruplar praktikada geniş şəkildə istifadəsinə görə aşağıdakılardır:

2.1. Orijinalın və tərcümə dilinin tipinə görə:

a) dildaxili tərcümə

diaxronik (tarixi) tərcümə - dilin arxaik (tarixi) mətninin həmin dilin müasir səviyyəsinə tərcüməsi (məsələn, orta əsr azərbaycancasından müasir Azərbaycan dilinə);

transpozisiya - bir janr və funksional üslubdan başqa bir janr və funksional üslubda tərcümə (məsələn, Füzulinin bir qitə və ya qəzəlinin müasir Azərbaycan dilinə nəsr ilə tərcüməsi);

b) dillərarası tərcümə

binar tərcümə - bir təbii dildən başqa bir təbii dilə çevirmə;

intersemiotik tərcümə - təbii dildən süni dilə çevirmə (məsələn, esperanto, ido, volapyuk kimi süni dillərə tərcümə);

transmutasiya - bir süni dildən digər süni dilə çevirmə;

2.2. Tərcüməni gerçəkləşdirən subyektlə orijinalın müəllifi arasındakı münasibətə görə:

- ənənəvi tərcümə (insan tərəfindən edilən tərcümə);

- müəllif tərcüməsi (orijinal mətnin müəllifi, eyni zamanda həmin mətni digər bir dilə tərcümə edəndir);

- maşın tərcüməsi (texniki avadanlıq-kompüter tərəfindən edilmiş tərcümə);
- qarışıq tərcümə (qismən maşın, qismən insan tərəfindən edilən tərcümə);
- surdo tərcümə (lal-karlar üçün işarəvi tərcümə);

2.3. Mənbə (orijinal) mətnin tərcümə seqmentasiyasının tipinə və istifadə olunan tərcümə vahidlərinə görə:

- morfemlərə görə tərcümə (struktur əlaqələri nəzərə alınmadan ayrı-ayrı morfemlərin tərcüməsi);
- kəlmə tərcüməsi (sözlər arasında məna, sintaktik və üslub əlaqələri diqqətə alınmadan kəlmələrin tərcüməsi);

- abzas cümlə tərcüməsi (ardıcıl şəkildə tək-tək cümlələrin, yaxud abzasların tərcüməsi);
- bütöv mətn tərcüməsi (mətnin bütöv tərcüməsi);

2.4. Orijinal mətnin və tərcümə mətninin təqdimat formasına görə:

- yazılı mətnin yazılı tərcüməsi;
- yazılı mətnin şifahi tərcüməsi;
- şifahi mətnin yazılı tərcüməsi;
- tək tərəfli (yalnız bir dilə) tərcümə;
- ikitərəfli (bir dildən o biri dilə və əksinə) tərcümə;

2.5. Orijinal və tərcümə mətnlərinin uyğunluqlarının xarakteri və keyfiyyətinə görə:

- hərfi (sətri) tərcümə;
- sərbəst (yaradıcı) tərcümə;
- interpretasiya (təfsir / şərhli-izahlı tərcümə);
- adekvat (yetərli kommunikativ) tərcümə;
- ekvivalent (tamdəyərli, əslinə tam uyğun) tərcümə;
- audentik tərcümə (orijinal və tərcümə mətnlərinin eyni hüquqa malik olduğu tərcümə);
- təsdiqli tərcümə (orijinala uyğunluğu hüquqi cəhətdən notarial qaydada təsdiq edilmiş tərcümə);
- transliterasiya (bir əlifbadan başqa bir əlifbaya keçirmə. Məsələn, əski Azərbaycan əlifbasındakı

bir əlyazma əsərinin latın qrafikalı əlifbaya köçürülməsi, yaxud osmanlıca bir mətnin müasir türk əlifbasında nəşri);

2.6. Tərcümə ediləcək mətnin janr-üslub mənsubiyyətinə görə:

- elmi-texniki tərcümə;
- ictimai-siyasi tərcümə;
- bədii tərcümə;
- publisist tərcümə;
- hərbi tərcümə;
- hüquqi tərcümə və s.

2.7. Orijinal mətnin tam şəkildə, yaxud qısaldılaraq tərcüməsinə görə:

- tam (bütöv) tərcümə;
- qısaldılmış (fraqmentlər, hissə-hissə) tərcümə;
- aspekt tərcümə (müəyyən məqsədlə seçilmiş ayrı-ayrı hissələrin tərcüməsi);
- referativ tərcümə (referat-konspekt, referat-xülasə);

- annotativ tərcümə (təsviri və referativ annotasiya);
 - konsultativ (mütəxəssis köməyi ilə, yaxud mütəxəssis üçün tərcümə).
- 2.8. Orijinal mətnin orijinal dildən və ya ikinci dildən tərcüməsinə görə:
- orijinal dildən tərcümə;
 - ikinci dildən tərcümə (tərcümədən tərcümə);
 - əks tərcümə (tərcümə dilindən yenidən mətnin orijinal dilinə tərcümə).

Tərcüməçi şifahi tərcümələr zamanı, xüsusilə, bu sənətin zirvəsi sayılan sinxron tərcümələrdə söz və ifadə seçimi baxımından sürətli qərar verməyi bacarmalı, “yaradıcı” fantaziyaya sahib olmalıdır. Çünki dinləyən tərəf gözləmir, bir an öncə informatorun informasiyasını eşitmək istəyir. Bu elə bir prosesdir ki, burada nəzəri bilik və hazırlıqla yanaşı, ustalıq və məharət də tələb olunur, bu isə ancaq uzun illərin təcrübəsi ilə qazanılır. Tərcüməçi məlumat verənin məlumatını vaxtında tuta bilmədikdə üçüncü dilə müraciət etmək zərurəti qarşısında qalır.

Sakral tərcümə

Ərəb ədəbi dilinin müxtəlif üslub sahələrinə sakral sahə də daxildir. Sakral sahənin dili klassik ərəb dilidir. Həmin sahədə ruhanilər tərəfindən ərəb regional dialekt dilinin istifadəsi yolverilməz hesab olunur. Klassik ərəb ədəbi dili ərəb dilinin daha arxaik forması kimi klassik tipli şeir yaradıcılığının bədii qiraətində, bundan əlavə, and və dualarda istifadə olunur.

Sakral tərcümənin əsas mahiyyəti Qurani-Kərim ayələrinin və hədisi-şəriflərin düzgün, izahlı tərcüməsidir. Məlumdur ki, Qurani- Kərimi tərcümə etmək üçün yalnız ərəb dilini bilmək kifayət eləmir, bununla yanaşı islam elmlərinə aid fənnlərdən də lazımı qədər məlumatlı olmaq vacibdir. Dəqiq tərcümə Qurani anlaşılmaz edib tərcüməçinin hörmətdən sala bilər. Çünki Qurani – Kərimin dili çoxmənalılıq, təşbeh, məcaz, kinayə, eyham və rəmzlərlə o qədər zəngin, üslubu o qədər poetik və bədi idir ki, hər hansı bir hərfi tərcümə zamanı onun həm mənə dəqiqliyini, həm də üslub gözəlliyini saxlamaq əsla mümkün deyildir.

Azərbaycanda tərcümə sənətinin təşəkkülü və tarixindən məlum olur ki, VIII əsrdən etibarən Yaxın və Orta Şərqi İslamı qəbul etmiş ölkələrində qədim dini-aqioqrafik mənbələr yunan və latın dillərindən ərəb, fars, eləcə də yəhudi (ibrani, arami) dillərinə tərcümə edilməyə başlanmışdır.

Azərbaycanda tərcümə sənətinin tarixi kökləri ərəb və fars tərcümə ənənələri ilə bağlıdır. Mədəniyyət tariximizdə klassiklərimizin yaratdığı orijinal əsərlərlə yanaşı, tərcümə abidələri də mühüm yer tutur. Orta əsr Azərbaycan ədəbiyyatının aparıcı qollarından sayılan bu sahədə klassik tərcümələr əsasən üç növdə özünü göstərir: hərfi, əslinə uyğun və sərbəst (yaradıcı) tərcümə. XI-XVI əsrlərdə Xətib Təbrizi, Nəsimi, Füzuli, Nişatı Dövlətoğlu Yusif, Mahmud Şirvani kimi görkəmli sənətkarlar, eyni zamanda mahir tərcüməçilər olmuşlar [2, s.65]. Üç növ tərcümə ilə yanaşı, klassik dönm ədəbiyyatında janr transformasiyası ilə nəsr əsərlərinin nəzmlə, nəzm əsərlərinin nəzm və nəslə tərcüməsi də mövcud olmuşdur. İslam dininin yayılmasından sonra bu dinin əsas daşıyıcıları olan ərəblər, farslar və türklər arasında istər ictimai-siyasi, istərsə də ədəbi-mədəni əlaqələr geniş vüsət almış və bu əlaqələrin məntiqi nəticəsi olaraq bütün müsəlman Şərqi, o cümlədən Azərbaycanda tərcümə sənəti bir zərurət olaraq meydana çıxmışdır. Qurani-Kərimin 112-ci surəsi oğuzların ana

kitabı – “Kitabi Dədə-Qorqud” dastanlarında tərcümə olunaraq verilmişdir. Ümumiyyətlə isə Qurani-Kərimin türk dillərinə yüzədək tərcüməsi olmuşdur [3, s.47].

Məhəmməd Əli Sabununin “Səfvət ət-təfsir”, Əbu Talib Malikinin “Muşkilu irab əl-Quran” kitablarından, eləcə də İsmail Fərrux Əfəndinin türkcə “əl-Məvakib”, Ömər Nəsuhi Bilmənin “Qurani-Kərimin türkcə məali-alisi”, Mir Məhəmməd Kərim Ağanın “Kəşf əl-həqaiq ən nükət əl-ayati vəd-dəqaiq”, Məhəmməd Həsən Mövlazadə Şəkəvinin “Kitab əl-bəyan fi təfsir əl-Quran” əsərlərindən, həmçinin son dövrlərdə ərəb ölkələrində Quranın çətin ayələrinin izahına həsr olunmuş bir sıra xüsusi tədqiqatlardan istifadə edilmişdir.

Tərcümə nəzəriyyəsi və praktikası baxımından Abdulla Yusif Əlinin ingilis dilində Quranın tərcüməsinə (The meaning of the Holy Quran, Maryland, USA, 1989) yazdığı müqəddiməsinin də maraqlı doğuracağını nəzərə alıb onu qısa ixtisarla veririk: “Müsəlmanların danışdığı dillərin, demək olar ki, hamısında Quranın tərcüməsi var. Adətən tərcümə Quranın mətni ilə yan-yanə verilir. Əgər tərcümə dili inkişaf etmiş dil deyilsə və sözün müvafiq qarşılığı yoxsa, onda Quranda ərəb sözləri olduğu kimi götürülür və tərcümədə saxlanılır. Hətta fars, yaxud türk kimi inkişaf etmiş dillərdə tərcüməyə ərəbcədən gətirilmiş dini terminlər bütün İslam aləmi üçün müştərək olan bir dini leksikon yaratmışdır ki, bu da qibləyə üz tutub səcdə edən bütün müsəlman qardaşların birliyini möhkəmlətməkdir”.

Qurani-Kərim qədimdən bəri türk və fars dillərinə tərcümə edilmişdir. Quranın elm aləminə məlum olan ilk tərcüməsinin bir nüsxəsi Sankt-Peterburq Şərqsünəslıq İnstitutunun kitabxanasında, digər nüsxəsi Mançesterdəki Rilanz kitabxanasında saxlanılır. Allah kəlamının oğuz ləhcəsində olan natamam bir tərcüməsi Britaniya muzeyində, 1338-ci ildə Elxanilər üçün həmin ləhcədə Şirazda yazılmış başqa bir nüsxəsi isə Türkiyədədir. Hazırda türk dilində Quranın yüzə yaxın tərcüməsi və təfsiri mövcuddur.

Avropada Qurani-Kərimin tərcüməsinə orta əsrlərdən bəri böyük maraqlı göstərilmiş və indinin özündə də göstərilməkdədir. Quran 1141-ci ildə latın, 1513-cü ildə italyan, 1616-cı ildə alman, 1647-ci ildə fransız, 1648-ci ildə ingilis dillərinə tərcümə edilmişdir. Bu gün həmin dillərdə Quranın otuz qədər tərcüməsi vardır.

Rusiyada Qurani-Kərimin tərcüməsinə XVIII əsrdə Böyük Pyotrun təşəbbüsü ilə başlanılmışdır. Dövrünün görkəmli mədəniyyət xadimi P.Posnikov 1647-ci ildə Dyu Riyeinin fransız dilinə tərcüməsindən istifadə edərək Quranı rusçaya çevirmiş, 1716-cı ildə onu Peterburqda nəşr etdirmişdir. XVIII əsrin ikinci yarısında yaşayıb yaratmış rus ədibi M.İ.Veryovkin də həmin fransız tərcüməsindən istifadə edərək, 1790-cı ildə Quranı rus dilinə çevirib dərc etdirmişdir. Dahi rus şairi A.S.Puşkin özünün “Qurana nəzirə” adlı şeir silsiləsini M.İ.Veryovkinin bu tərcüməsinə əsasən qələmə almışdır. Həmin tərcümədən iki il sonra, 1792-ci ildə Peterburqda A.V.Kolmakovun tərcüməsi nəşr olunmuşdur. Bu nəşr də Qurani-Kərimin əslinə deyil, ingilis dilinə tərcüməsinə müraciət edilərək rusçaya çevrilmişdir.

XIX əsrin ikinci yarısında K.Nikolayevin yenə orijinaldan deyil, A.B.Bibersteyn-Kazrimirskinin fransız dilinə etdiyi tərcümədən çevirdiyi Quran bir neçə dəfə (1864, 1865, 1876, 1880, 1901) Moskvada nəşr olunmuşdur. Qurani-Kərim rus dilinə orijinaldan ilk dəfə general D.N.Boquslavski tərəfindən 1871-ci ildə tərcümə edilmiş, lakin əlyazması şəklində qalmışdır. Daha sonra isə məşhur rus şərqsünəsi və missioneri Q.S.Sablukov tərəfindən 1878-ci ildə tərcümə edilmişdir. Böyük rus

mütəfəkkiri N.Q.Çemişevskinin Saratov seminariyasında müəllimi olmuş Q.S.Sablukovun bu tərcüməsi Quranın ərəbcə mətni ilə birlikdə 1894-cü və 1907-ci illərdə daha iki dəfə nəşr edilmişdir. V.Belyayev və P.Qryazneviçin akademik İ.Y.Kraçkovskinin rus dilinə etdiyi Quran tərcüməsinin birinci nəşrinə (Moskva, 1963) yazdıqları ön sözdə yuxarıdakı tərcümələrdən hər birinin məziyyətləri göstərilmiş və elmi qiyməti verilmişdir.

Qurani-Kərimin ruscaya tərcümələrinin ən mükəmməli İ.Y.Kraçkovskinin tərcüməsi hesab olunur. Görkəmli şərqşünas, dünya şöhrətli alim bu nəcib işə 1921-ci ildə Petroqrada Universitetinin tələbələrinə Qurandan xüsusi kurs oxuyarkən başlamış, 1930-cü ildə onu başa çatdırmışdır. İ.Y.Kraçkovski, yəqin ki, sonralar üzərində yenidən işləmək niyyətilə sağlığında bu tərcüməni çap etdirməmişdir. Lakin ömür vəfa etmədiyindən məşhur ərəbşünas bu niyyətini yerinə yetirə bilməmiş, həmin tərcümə onun həyat yoldaşı və qədirbilən şagirdləri tərəfindən çapa hazırlanıb 1963-cü ildə Moskvada nəşr edilmişdir. Əsər ikinci dəfə 1986-cı ildə yenə Moskvada çapdan çıxmışdır.

Zaqafqaziya şeyxülislamı Məhəmməd Həsən Mövlazadə Şəkəvinin 1908-ci ildə Tiflisin “Qeyrət” mətbəəsində çap olunmuş “Kitab əl bəyan fi təfsir əl-Quran” adlı ikicildlik tərcümə - təfsiri də öz elmi siqləti və dəqiqliyi ilə nəzər-diqqəti cəlb edir. Məhəmməd Həsən Mövlazadə orijinal yolla gedərək Quran ayələrinin tərcüməsini, əsasən, dırnaq içində, təfsirini isə dırnaqdan kənarında vermişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu tərcümə - təfsir nəinki Zaqafqaziya müsəlmanları, həm də Cənubi Azərbaycan dindarları arasında çox oxunan və bəyənən əsərlərdən biridir. Məhəmməd Həsən Mövlazadənin tərcümə – təfsirinin hicri tarixi ilə 1399-cu ildə ofset üsulu ilə İranda çap edilməsi dediklərimizə canlı sübutdur. Sevindirici haldır ki, bu qiymətli əsər Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin nəcib təşəbbüsü ilə 1990-cı ildə Bakıda yenidən nəşr edilib dindarlara çatdırılmışdır. Lakin təəssüf doğuran odur ki, həm Mir Məhəmməd Kərim ağanın, həm də Məhəmməd Həsən Mövlazadənin mötəbər ərəb təfsirləri əsasında yazdıqları bu iki əsərin dili qəliz olduğuna görə onları oxuyub başa düşmək ərəb və fars dillərini bilməyən müasir Azərbaycan oxucusu üçün çox çətinidir.

Qurani-Kərimin Azərbaycan türkcəsinə açıqlaması Nəriman Qasımoğlunun qələmilə “Azərbaycan” nəşriyyatı tərəfindən 100000 tirajla 1993-cü ildə çap olunmuşdur. Müəllif Qurani-Kərimin mətnlərinin qoşa qafiyəli nəsr formasını tərcümədə də qoruyub saxlamışdır.

Respublikamızın tanınmış alimi akademik Z.M.Bünyadovun böyük xidmətlərindən biri də müqəddəs kitabımız olan Qurani-Kərimi 1990 cı ildə Akademik V.M.Məmmədəliyev ilə birlikdə azərbaycan dilinə şərhli tərcüməsi olmuşdur. Bu tərcüməyə görə Z.M.Bünyadov H.Z.Tağıyev mükafatının lauriatı olmuşdur. Z. M. Bünyadovun tərcüməyə əlavə kimi Kitabın sonunda verdiyi şərhlərdə Tövratdan, İncildən, Quranın müxtəlif dillərdə olan təfsirlərindən, bir sıra ərəb məxəzlərindən, Avropa alimlərinin əsərlərindən, xüsusilə İ. Y. Kraçkovskinin Quranın rusca tərcüməsinə yazdığı şərhlərdən geniş istifadə olunmuşdur. Hər iki akademikdən sonra Azərbaycanda Qurani-Kərim Taryel Bilaloğlu, Məmməd Həsən Qənioğlu, Nəriman Qasımoğlu tərəfindən ərəb dilindən azərbaycan dilinə tərcümə olunmuşdur. İlk iki tərcümə izahlarla və açıqlamalarla verilibmiş, sonuncusu isə Qurani-Kərimin qoşa qafiyəli şer vəznini qoruyub saxlamaqla mənsur şer şəklində tərcümə olunmuşdur.

Qurani-Kərimi türk dilinə tərcümə etmiş mütəxəssislər “tərcümə” sözündən daha çox “məali” istilahını işlədirlər. Məal, yəni anlam, bu və ya digər ayənin ümumi məzmununun mütərcim tərəfindən

başla düşüldüyü kimi verilməsi, sonra mötərizədə və ya xüsusi izahatda onun mənasının açıqlanmasıdır. Fikrimizcə, bu, Qurani-Kərimin tərcüməsi üçün çox münasibdir.

Nəticə

Beləliklə, dünya tərcüməşünaslıq elminin bünövrəsi XVI əsrdə qoyulmuşdur. Bu sahədə ilk əsər Bibliyanı alman dilinə tərcümə etmiş ilahiyyatçı və siyasətçi Martin Lüterin tərcüməsi olmuşdur. Orta əsrlərdə Azərbaycanda tərcümə sənətinin ən çox yayıldığı dövr XVI yüzillik sayılır. Bu dövrdə bütün Müsəlman Şərqində, o cümlədən Azərbaycanda tərcümə sənəti bir zərurət olaraq meydana çıxmışdır. Azərbaycanda müasir mənada tərcüməçilik məktəbinin bünövrəsi XIX əsrin 30-cu illərində vüsət almışdır. Tərcüməşünaslıq sənəti rus və Avropa dilləri ilə yanaşı, Şərq dilləri, o cümlədən ərəb və fars dilləri sahəsində də zirvə nöqtəsinə ötən əsrin 60-70-ci illərində çatmışdır. Və bir çox tərcümə növləri yaranmışdır. Bunlardan biri də ərəb ədəbi dilinin müxtəlif üslub sahələrinə aid sakral tərcümədir. Sakral sahəni araşdırdıqda aydın olur ki, onun dili klassik ərəb dilidir. Həmin sahədə ruhanilər tərəfindən ərəb regional dialekt dilinin istifadəsi yolverilməz hesab olunur. Klassik ərəb ədəbi dili ərəb dilinin daha arxaik forması kimi klassik tipli şeir yaradıcılığının bədii qiraəti üçün, bundan əlavə, and və dualarda istifadə olunur. Sakral tərcümə Qurani-Kərim ayələrinə və hədisi-şəriflərin tərcüməsində özünü göstərir.

Qurani-Kərimin Azərbaycan dilinə tərcüməsinə orta əsrlərdən başlanmış, lakin təəssüf ki, bu tərcümələr əlyazma şəklində qalıb nəşr edilməmişdir. Quranın Azərbaycan dilinə ilk tərcümə və təfsiri Bakı qazısı Mir Məhəmməd Kərim ağaya məxsusdur. Mir Məhəmməd Kərim ağanın tərcümə - təfsiri çox qiymətli əsər olub, həm də sözün əsl mənasında, sanballı bir tədqiqatdır.

İ.Y.Kraçkovski Qurani-Kərimi rus dilinə dəqiq hərfi tərcümə etməyi qarşısına məqsəd qoymuş və buna, əsasən, nail olmuşdur. Ancaq təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, tərcümə zamanı ifrat dərəcədə hərfiliyə və dəqiqliyə meyil göstərilməsi nəticəsində bir sıra ayələrin mənası oxucu üçün qaranlıq qalır və mətləbin nədən ibarət olduğu anlaşılmır.

Z.M.Bünyadovun tərcüməyə əlavə kimi Müqəddəs Kitabın sonunda verdiyi şərhərdə Tövrətdən, İncildən, Quranın müxtəlif dillərdə olan təfsirlərindən, bir sıra ərəb mənbələrindən, Avropa alimlərinin əsərlərindən, xüsusilə İ.Y.Kraçkovskinin Quranın rusca tərcüməsinə yazdığı şərhərdən geniş istifadə olunmuşdur.

Qurani-Kərimin Azərbaycan dilinə tərcüməsi sahəsindəki nailiyyətlərdən ən dəyərlisi Z.M.Bünyadov və V. M. Məmmədəliyevin Rusiyada yaşayan həmvətənlərimizin xahişi ilə kiril əlifbası ilə çap olunmuş 7-ci nəşri hesab oluna bilər. Çünki burada on söz olaraq Qurani-Kərimin, ümumiyyətlə, müxtəlif dövrlərdə dünya dillərinə tərcüməsi ilə yanaşı onun türk dillərinə tərcüməsi də ön cərgəyə çəkilmiş, xüsusilə də ayəti-kərimlərin tərcüməsi ("məaliləri") ilə yanaşı onların ərəbcə mətnləri də verilmiş, sonda isə Quranın xətmə duası (دعاء ختم القرآن الكريم) ilə yekunlaşmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Vəlixanlı F. Azərbaycanın tərcümə tarixi. Bakı: Elm, 1994, 161 s.
2. Nağısoylu Möhsün. Orta əsrlərdə Azərbaycanda tərcümə sənəti. Bakı: Elm, 2000, 262 s.
3. İsaخانлы H. Orta əsrlərdə tərcümə fəaliyyəti. "Quran"ın tərcümələri // Xəzər Xəbər, 15 dekabr 2006, № 220, s. 6-7.
4. Abdullayeva F. Peşəkar tərcümənin əsasları. Bakı: Uniprint, 2010.
5. Abdullayeva F. Tərcüməçi və dilmanların etik qaydaları haqqında // Tərcümə və Transmilli Proseslər Beynəlxalq konfransın materialları: 14-15 aprel (ADU), Bakı, 2005. s. 24-25.
6. Kərimov H. "Şərq poeziyasında tərcümələr" // "Ədəbiyyat və incəsənət", 2 may 1969, s.12.
7. Qurani-Kərimin Azərbaycan dilinə tərcüməsi. Tərcüməçilər: Z.M.Bünyadov, V.M.Məmmədəliyev. Ankara: 1997.
8. Mahmudov M. Ərəbcə yazmış azərbaycanlı şair və ədiblər. VII-IX əsrlər. Bakı: Elm, 1983.
9. Вартанов Ю.П. Проблемы теории и практики литературного перевода с арабского. Автореф. дисс. на соиск. учен.степени кандидата филол. наук. СПб., 1992.
10. Финкельберг Н.Д. Исследование структурных отношений в семантической системе арабских имен. Автореф. дисс. на соиск. учен.степени кандидата филол. наук. М., 1975.
11. Д.Б. Предлоги в арабской грамматической традиции // Языки зарубежного Востока. М.: 1977.
12. Халидов А.Б. Арабский язык. Очерки арабской культуры X-XV вв. Москва: Наука, 1982.
13. Коран. Перевод на русский язык Крачковского И.Ю. Баку: 1990.
14. Коран. Перевод с арабского Османова М.Н. Москва: 1992.
15. Климович Л.В. Книга о Коране его происхождении и мифологии. Москва: 1982.
15. القاموس المنجد عربي-عربي ابو عمرو شهاب الدين بقاعى يوسف
16. القرآن الكريم ، الرياض ، الطبعة الرابعة، ٤٩٩١